

GJURO SZABO: O OLTARIMA U NAŠIM CRKVAMA

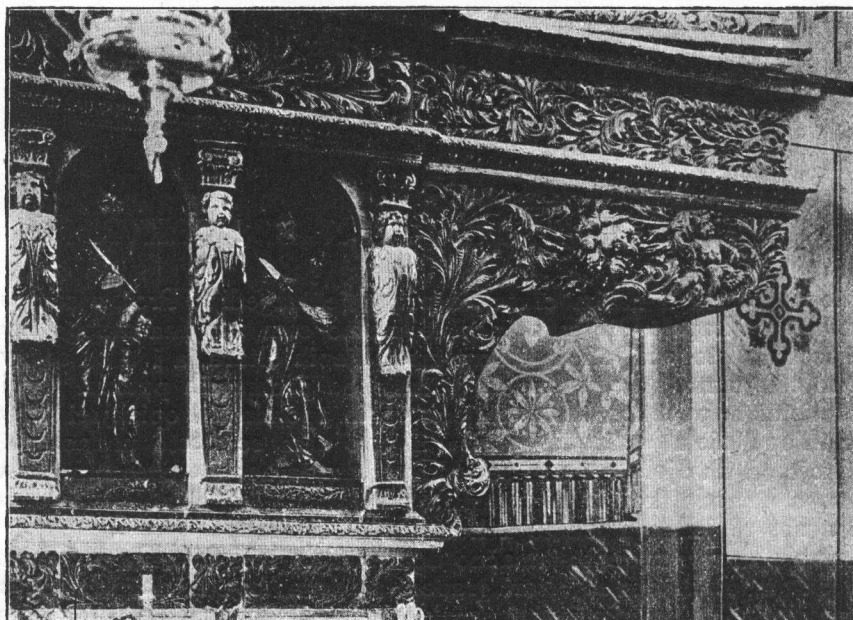
Istorija oltara u našim crkvama prava je tragedija. Prošao sam bezbroj crkava i kapelâ diljem domovine, našao sam u njima mnogo lijepih stvari iz sviju stoljeća, ali na žalost malo lijepih oltara, a i ti su sačuvani redovno tek tamo, gdje je kapela podalje od prometnih puteva. Stari su vizitatori još u početku XIX. stoljeća često spominjali, opisujući crkve i oltare, lijepa djela »antiqui operis«. I vrlo sam se često nadao, da ću zateći koje od tih djela, ali sam se redovno razočarao: vjerovatno nema više ni jednoga komada, koji bi bio stariji od XVII. stoljeća. Iz gotičkoga doba nema u nas ni jednoga jedinoga komada.

Krivnja za ovu propast jamačno dobrih djela leži donekle već u materijalu samom. Redovito su oltari građeni od drva, koje u vlažnim crkvama lako propada. Nu to nije jedini uzrok: mi imademo drugdje iz gotičkoga, naročito iz kasnogotičkoga doba vrlo dobro sačuvanih oltara, od kojih se nije izgubio ni najmanji komadić, i nije kroz stoljeća trebalo restauratora. Mnogo je više krivnje za propadanje naših oltara u zakonima mode. Poznato je, da svako doba, koje misli, da ima neki novi ukus, novi »stil«, da svako to doba drži, da je sve, što je od prošloga doba ostalo, barbarsko i neukusno, pa da to treba i odstraniti. Rijetki su, koji su umjetninu cijenili po umjetničkoj vrednosti, ne osvrćući se na često sasvim neopravdane zahtjeve svoga vremena.

Tako je došlo do uništavanja staroga najviše u doba baroka. Barok i nije no odraz autokratskoga vremena, u kojem su individualiteti kao Ljudevit XIV. i XV., pa Petar Veliki, Katarina II. i dr. gotovo despotski gospodovali. Barok, izražaj stvaralačke snage kao dalji razvoj više učenačke renesanse, od koje je potekao, taj barok, koji je poslužio velikim autokratima za obilježje njine sile i moći, nije ni htio ni mogao dalje da trpi tvorevine minule epohe, koje nije više razumio, a ni mogao razumjeti. Gotički dom i gotovo posve teatarska barokna crkva — dva su svijeta, koja se nikad ne izmiruju. Pa zato i jest razumljivo, kad barokni graditelj, osjećajući u sebi stvaralačku snagu svoga doba, nemilice ruši sve gotičko, a gdje ne može i ne smije da ruši, tu despotski namiće svoje forme na »preživjele« gotičke oblike. Primjera ima zato i u nas na pretek.

Tako se radilo dakako i u unutrašnjosti crkava, naročito s oltarima, pa je romanskih i gotičkih pomalo sasvim i svuda ponestalo, gdje god je zagospodovao barok. U Dalmaciji, pa u Istri ostali su sačuvani još i romanski ciboriji-oltari; tu se barok javio prekasno ili uopće nije više stigao na djelo. Kod nas je drukčije.

Ali svaka sila za vremena, pa je i baroku odzvonilo: nestalo je Ljudevita, Katarine, a izdanci se javili i oko Marije Terezije, koja svojim imenom označuje prelaz baroka k umjetnosti »po domaću«. Ali, još je tu prava umjetnost.

1. Detalj sa divot oltara sv. Ladislava, nekada u zagrebačkoj stolnoj crkvi, kasnije odstranjen u crkvu u Lonji na Savi, odakle je definitivno izbačen. Dokaz vanrednoga rada zagrebačkih majstora iz vremena oko godine 1690.

A kako su najviši svirali, tako su i niži plesali: plemstvo je posvuda bilo zaštitita i potpora umjetnosti, u prvome redu, dakako, one umjetnosti, koja je njemu bila po čudi i njegovu slavu veličala. To je bilo doba, kad su galerije slika i kipova bile tek u privatnim rukama, u posjedu mogućnika, a daleko je još bilo doba, kad su se stvarale »javne nemoćnice i utočišta umjetnosti«: državne galerije i slično. Već ta uredba pokazuje golemi pad umjetnosti. Demokratizacija umjetnosti znači smrt njenu, pa se teško može zamisliti onaj grdovni neukus, koji je tada zavladao, kad je lažna demokracija uzela u svoje šake najveću manifestaciju ljudskooga duha i umjenja: stvaralačku umjetnost.

I tako se došepalo u XIX. stoljeće: Izmlaćeno kundacima napoleonskih soldateskâ, potreseno novim problemima, kojima nije bilo doraslo, trzajući se sveudilj između revolucije i reakcije. Dobročudna umjetnost bidermajera sakrila se po skromnim domovima, vedrila ljude duševno omršavjele, dok su se prošle generacije zalijetale u visine i daljine, koje ovo vrijeme nije više moglo ni zamisliti.

Pa kad je to vrijeme kasnije vidjelo, da nema ništa svoga, da se hrani bogarskim kopiranjem i gotike i renesanse i baroka, trgnulo se, da stvori nešto novo, da ostavi barem kakav takav spomen svoje stvaralačke snage. I stvorila se tada secesija. Pa, kad se nakon kratkoga opajanja vidjelo svu mizernost njenu, nastalo je opet komešanje i traženje i po Istoku i po Zapadu, a sve zato, jer ljudi nisu u sebi imali stvaralačke moći za umjetnost.

To krivo obožavanje lažne demokracije i industrije, pa kumira »organizacije« dovelo je dakle do potpunoga zastoja umjetnosti, dovelo do katastrofe svega duševnoga, pa konačno navelo svjetski rat.

Prividno sam zašao sa svog pravog temata, ali tek prividno. Sve je to na tijesno povezano, tek se u prvi tren vezovi ne vide. Vratimo se dakle do naslovne teme.

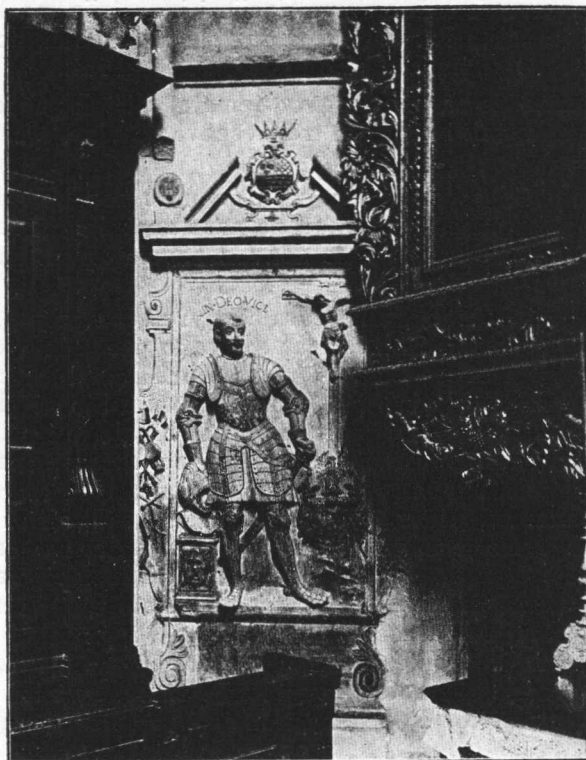
Dok sam se prije osvrtao ponajviše na naše seoske crkve i kapele, sad se moram barem ponešto osvrnuti na naše znatnije crkve, a ponajpače na zagrebačku stolnu crkvu, jer se odavde davala uputa za rad u svako doba.

Predamnom leži tlocrt naše katedrale iz vremena prije g. 1756. Tad je u crkvi bilo ništa manje već 29 oltara! Svakako prevelik broj, koji se ponešto smanjio u kasnije doba, ali je još preko 20 ostalo sve do t. zv. restauracije. Svi sigurno nisu bili prvoklasni, ali nije bio nijedan posve loš. U prvoj hrvatskoj župnoj crkvi svetoga Marka bivalo je i 12 oltara! Danas su samo tri, ali sva tri su upravo grozna, da ne kažem sramotna. Istraživanjem Ivana Kukuljevića i Ivše Tkalčića i Janka Barléa i drugih znademo historiju oltara: starost, požar, potres uništavali su ih, ali su opet u novoj formi obnovljeni. Tako je n. pr. glavni oltar stolne crkve dao Haulik načiniti, potres ga je utamano posvema. Biskupi, kanonici, velikaši dali su sagraditi oltare. Susrećemo imena biskupa Timoteja, Albena, Oswalda, Stjepana Puca, pa Ivana Zakmardija, N. Terihaja, Iv. Znike, Gjura Reesa, kanonika Mih. Vrbanića, Tome Kovačevića i drugih, sve ljudi, koji su znali što je lijepo i vrijedno, ali potomstvo to nije znalo. Pa nisu ni meštiri bili kojekakovići. Sam majstor Robba načinio je nekoliko oltara, kojih danas više tu nema.

Neka mi bude dopušteno, da ponovno upozorim na tri osobito zanimljiva oltara, a možda će jednom biti moguće pokazati i istorijat sa slikama sviju oltara, koji su onako skladno izjurení napolje, te velikim dijelom sasvim propali. U teško vrijeme, kad se turska sila pod Bečom stala lomiti dade 1686. prepozit Bocak po »tišljaru« Matijašu Erlmonu načiniti oltar Marijin u desnoj kapeli stolne crkve, koji je za 2 godine bio gotov. Sezao je do stropa (barem 12 m visok!) bio je od drva, a nešto ga kasnije dadoše biskup Mikulić i Ivan Znika oslikati (slikari: Iv. Eisenhort i B. Bubić). U donjem dijelu — sve je bilo bogato, a veoma skladno izrezbareno — u nišama 4 crkvena oca, u srednjem kipovi Marije, Katarine i Doroteje, a na krilima vrata oltara 12 ovećih slika na drvetu iz života Marijinog. U gornjem su dijelu bili kipovi sv. Jurja, sv. Josipa i sv. Emerika. Grb Bocakov s napisom smješten je u donjoj strani.

Par godina kasnije dade kanonik Jos. Babić Ivanu Komerštajnu, »tišljaru«, nalog, da izvede sličan oltar na suprotnoj strani. 1690. bio je i taj gotov, a Ivan Znika dade B. Bubiću nalog, da ga oslika i pozlati. Dolje su bila 4 evangjelisti, u središtu Marija sa sv. Stjepanom i Ladislavom, na krilima vrata oltarskih 12 slika iz života sv. Ladislava, gore uz kip Isusov, kipovi sv. Josipa, Ivjoakima i Ivana Krstitelja.

Treći oltar, koga primjera radi navodim iz kasnijega je vremena: pravo remek djelo kasnoga baroka. Na podnožju, urešenom mramornom intarzijom sagrađen je oltar: 4 stupa nose pokrov, na kojem je kip Marijin na kuglji. U sredini stoji prekrasan kip sv. Mihajla od bijeloga mramora, dva takova kipa dvojice biskupa stoje po strani. Sačuvani napis svjedoči,

2. Kut u stolnoj crkvi zagrebačkoj u vrijeme prije restauracije. Na lijevo klecala od izvrsne hrastovine, koja danas rese privatne stanove, na desno donji dio oltara sv. Ladislava, koji je izbačen propao.

da je oltar dao načiniti g. 1726. kanonik Mihajlo Vrbanić. Na žalost ne znamo koji ga je umjetnik izradio.

Samo ova tri oltara umjetnički su a i materijalno od velike vrijednosti, a o ostalim, kao onom sv. Križa, što ga je dao načiniti kanonik Gjuro Rees, pa o Robbinim oltarima ne ću ni govoriti.

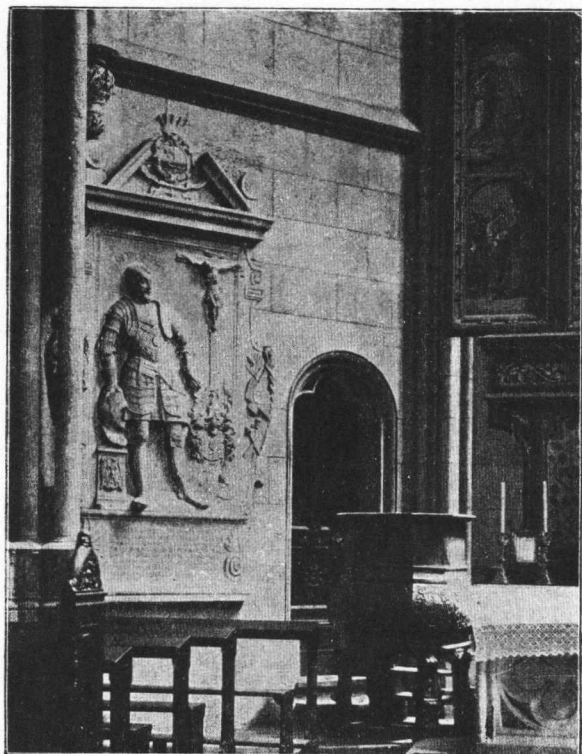
Pa što se desilo?! Predamnom je jedan akt, pisan rukom Ivše Tkalčića, koji glasi ovako:

„Zapisnik

Odborske sjednice za popravak prvostolne crkve Zagrebačke držane dne 7. i 11. prosinca 1882, kojoj je predsjedao preč. g. Opat i kanonik Fr. Gašparić, a prisustvovala su preč. gg. kanonici Odbornici Nikola Horvat, Dr. Franjo Rački i Franjo Budicki, te arhitekt Herman Bolec i bilježnik Ivan Tkalčić. Ostala ispustivši.

Za one Oltare, koji se iz prvostolne crkve odstranili budu, jer nedolikuju gotskom slogu, prijavilo se do sada 18 prosilacah. Odbor uzevši obzir na crkvene potrebe pojedinih prosilacah t. j. njihovih crkvah, mislio je, da se Suvišni Oltari prvostolne crkve ovako porazdiele“ :

Sad slijedi raspored. Istaći valja još noticu Tkalčićevu, »da se oltar sv. Križa daruje st. žup. crkvi u Križevcih, pošto je ondješnji župnik i gradsko

3. Isti kut zagrebačke stolne crkve sada. Klecala nema, a na desno stoji pseudogotički oltar bez vrijednosti.

zastupstvo obreklo, da će ovu lijepu gotsku crkvu popraviti i obnoviti«.

U tom je zapisniku odlučena sudbina sviju oltara naše stolne crkve (samo dva su malena ostala!), a dakako i onih prije spomenutih.

Marijin je divot oltar iščeznuo sasvim zauvijek, nitko ne zna, kamo je zapravo dospio, jer u Kralj. Vrh, kamo je trebao biti postavljen, nije nikada bio.

Oltar sv. Ladislava otpremljen je u malu selsku crkvu u Lonji na Savi, ali i to samo neki, doduše bitni dijelovi. Gornji se dio izgubio sasvim. Tu se u Lonji sačuvao i napis sa Marijina oltara, dok je grb Babićev osvanuo kod staretinara u trgovini.

Promatrao sam fragmente toga oltara u Lonji. Još u svojoj otrcanosti bili su grandiozni. Ali župniku se nije svidjalo: za njegovu crkvu bio je još prevelik (pa je imao pravo!), pa hajde, nabavio se novi oltar, dostojan selske crkve, a stari divot oltar ode u sušu. Kad sam se zvanično obratio novom župniku (navodno došao iz Istre!) nisam dobio ni odgovora! A ovdje u slikama iznosim komadić staroga oltara, kako je prije bilo, i pustoš kako je sada u stolnoj crkvi, pa dio rezbarije oltara, učinjena u Zagrebu ljeta gospodnjega 1688. — — I to je eto moralo uzmaći pred pseudogotičkim posve bezvrijednim oltarom, kao što su i drugi uzmakli, da učine mjesta onim desperatnim majstorijma, kao rezanima iz sapuna i sira (a to da »doli-kuje«, dakako, gotičkom slogu).

4. Oltar sv. Mihalja u župnoj crkvi u Žakanju. Zadužbina kanonika Mih. Vrbanica iz g. 1726. Sav iz mramora, dijelom intarziran, kipovi od bijeloga mramora. Izbačen iz zagrebačke stolne crkve.

Selski su župnici imali više duše i više pameti, a pogotovo više osjećaja za starinu i pravu umjetnost od »Odbora«. Novak, župnik u Glogovnici tada je napisao ispravno, da svaka lijepa stvar može ostati u crkvi, ma da i nije »u stilu«. Nitko, baš nitko nije imao srca ni za one prekrasne radnje, koje su nastale u najteže doba, a izrađene u Zagrebu od domaće g umjetnika. Mi toliko zborimo o našoj prošlosti, a ovamo ni gospoda Horvat, ni Gašparić, a žalibože ni Rački nisu osjetili, što se tu radi*).

*) Moram istaknuti, da je pokojni Ivša Tkalčić, naš domaći istorik, bio sve prije no pristalica onake ludačke »restauracije« i devastacije zagrebačke stolne crkve, kako je doista i provedena. Jednom je iznijekom priznao, da ga je užasnulo, kad je vidio u desnoj lađi, nedaleko spomenika bana Erdöda, kako su radnici otkriveni velikij broncani sarkofag zatrpani kamenjem i kršom. Izjavio je, da je uskipio od jada, ali je morao »čkomit«. Možda će se i to jednom moći provjeriti.

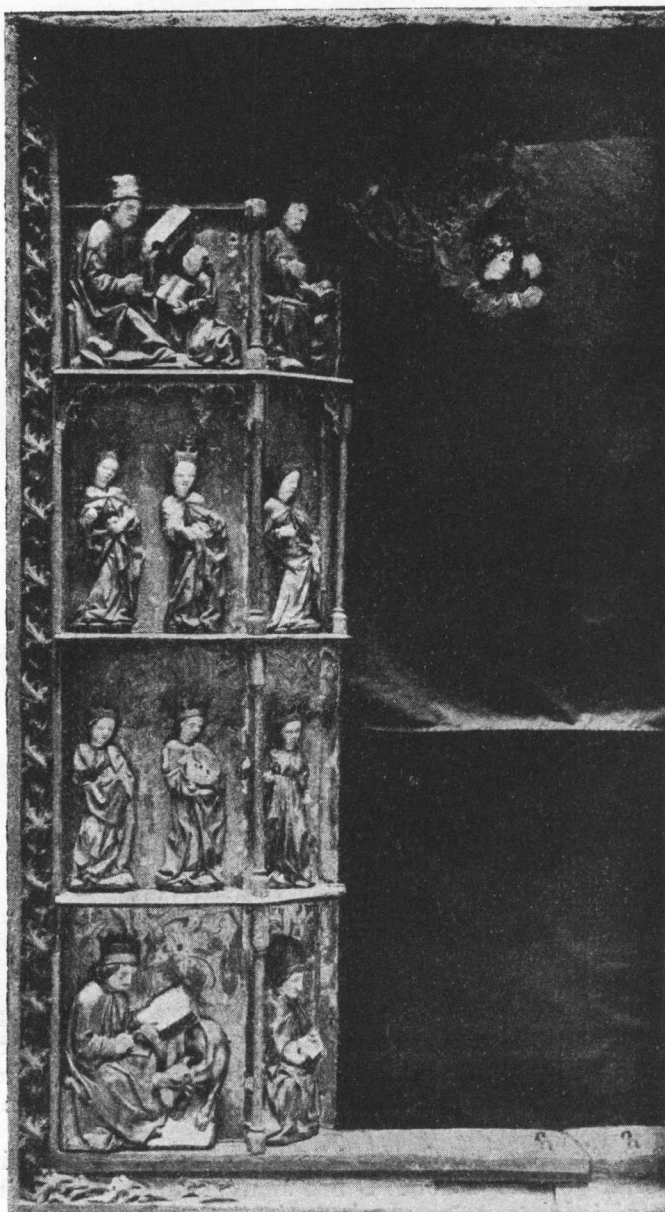
5. Gotički oltar u muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu. Nekada u župnoj crkvi u Vrbovcu. Kasnogotički ukusni posao.

Dalje donosim sliku oltara kanonika Vrbanića, koji se danas nalazi kao pokrajni oltar u Žakanju nedaleko Ribnika na Kupi. Ne trebam dalje ništa govoriti: da sam samo dva dana »zagrebačke cirkve biskup«, dao bi ga donijeti natrag u stolnu crkvu, da i ona dobije barem jedan čestit veći oltar...

Tako se radilo u naše doba, pa nije čudo, da sam u neprilici, da iznesem i jedan oltar gotičkoga doba. U brojnim crkvama, koje sam pregledao, nisam nigdje ni jednoga našao. Ipak ću iznijeti neke primjere, koji su se srećom spasili u odjele Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu.

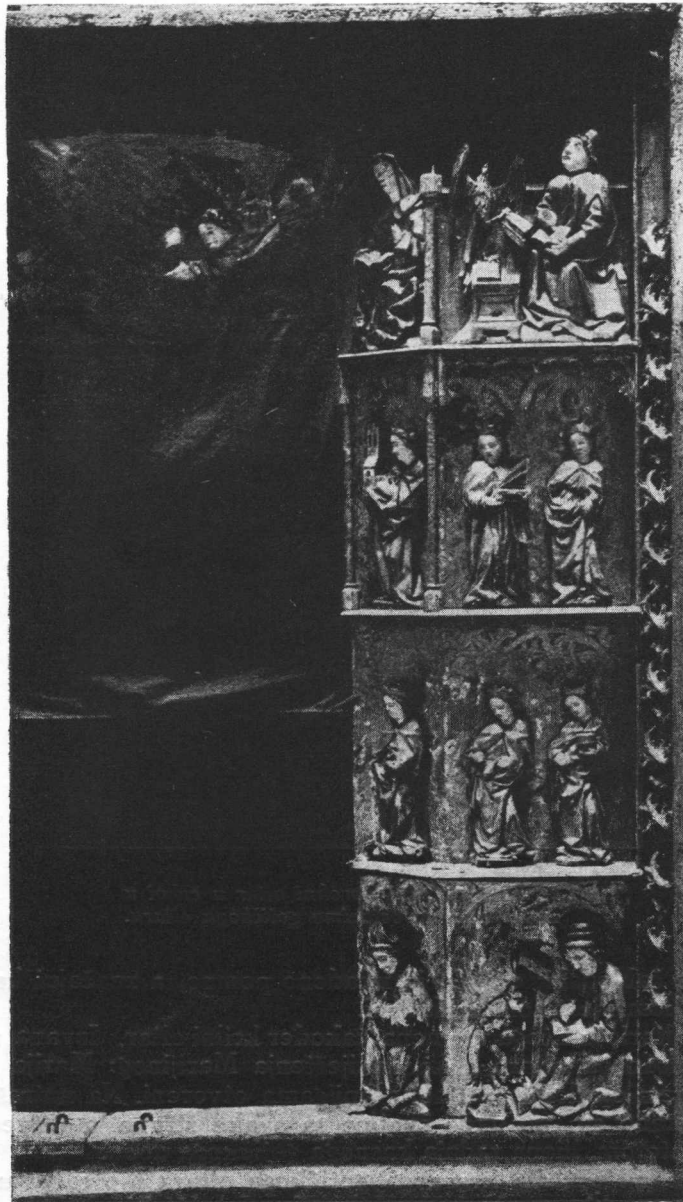
Iz kasnoga je gotičkoga doba oltar u muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu. Nekada je bio u župnoj crkvi u Vrbovcu, a »Društvo umjetnosti« dalo je taj i pobočni manji oltarić prenijeti u muzej, a zbog toga je dalo oslikati crkvu. Podrijetlo oltara nije poznato; vjerovatno potječe iz tirolskih krajeva, a donio ga je vitez Hempel, koji je tamo imao posjed.

To je tipična kasnogotička radnja: oltar sa krilima, na kojima su izvana izvedene slike biskupa, koji dariva prosjaka, i sv. Roka. Na krilima u nu-

6. Ostaci gotičkoga oltara, nekada u župnoj crkvi u Remetincu, sada u zagrebačkom arheološko-historijskom muzeju. Sačuvali se, jer su bili ugrađeni u barokni oltar g. 1669. U gornjim i donjim pregracima evanđeliste i crkveni oci, u srednjim kipići svetica.

trašnjoj je strani izrađen u reljefu lik biskupa s grozdom u ruci (sv. Urban?), na suprotnoj strani sv. Stjepan. Dvije dobre radnje, kojima ni slaba restauracija nije oduzela vrijednosti. Za ures služe dolje ornamenti t. zv. ribjega mjehura, gore ornamentat od motiva vinove loze. U sredini oltara

7. Ostaci gotičkoga oltara, nekada u župnoj crkvi u Remetincu, sada u zagrebačkom arheološko-historijskom muzeju.

stoje kipovi sv. Barbare i sveca s knjigom pod baldakinom, urešenim ornamentom XV. stoljeća. U donjem dijelu smještena su danas poprsja Isusa i Marije, a na vratašcima su iznutra naslikane dvije svete, izvana sv. Petar i Pavao.

Sve u svemu: fragmentarno sačuvano (gornji dio manjka!) dobro djelo iz kraja XV. ili početka XVI. stoljeća. Izražaj lica prikazanih svetaca i

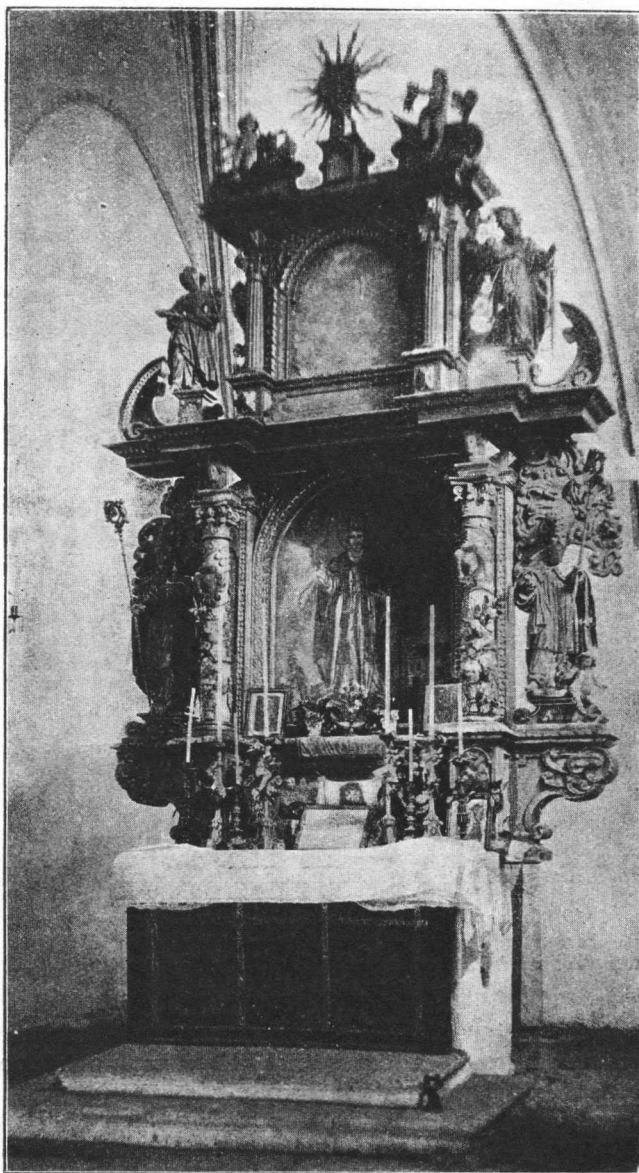

8. Fragmentarni barokni oltar u crkvi u Remetincu sa ostacima gotičkoga oltara.

svetice nije šablonski; odijelo je izrađeno pomno, a značajni kasnogotički nabori velikom vještinom usklađeni.

Manji oltarić iz istoga vremena, također krilni oltar. Izvana na krilima lijepo formisanoga oltara slika naviještenja Marijinog: Marija kleči pred pultom, kojem su donji pretinci s knjigama otvoreni. Na nutrašnjoj strani vrata naslikane su po dvije svetice sa svake strane, a u sredini je kip Marije s djetetom, lijepa radnja kasnoga gotičkoga doba.

Samo je maleni dio krasnoga gotičkoga oltara bio sačuvan u župnoj crkvi u Remetincu kod N. Marofa. I to je bio krilni oltar, ali je propao, pa je g. 1609. Nikola Makar, supremus vicecapitaneus confinii Crisiensis, dao dijelove staroga ugraditi u novi barokni oltar, koji je sada odstranjen, pa je stari dio dospio u arheološko-historijski muzej u Zagrebu. Sačuvan je kip madone, koja stoji na polumjesecu. Lijevo i desno su odjelci sa kipovima, i to gore i dolje porazmješteni su kipovi četiriju evanđelista i četiriju crkvenih otaca, a u po dva reda sa svake strane nalaze se kipići svetica s emblemima, tek je kod većine tih nestalo, tako da je identifikacija gotovo onemogućena. Dok su ove ženske figure više šablonske, likovi su evanđelista i crkvenih učitelja mala remek djela, učinjena očito po mo-

9. Oltar sv. Vuka kod Klenovnika iz god. 1650.

delima ljudi onoga doba; svaki pokazuju svoj osobiti karakter u svemu. Gdje je taj lijepi oltar nastao ne može se ustanoviti.

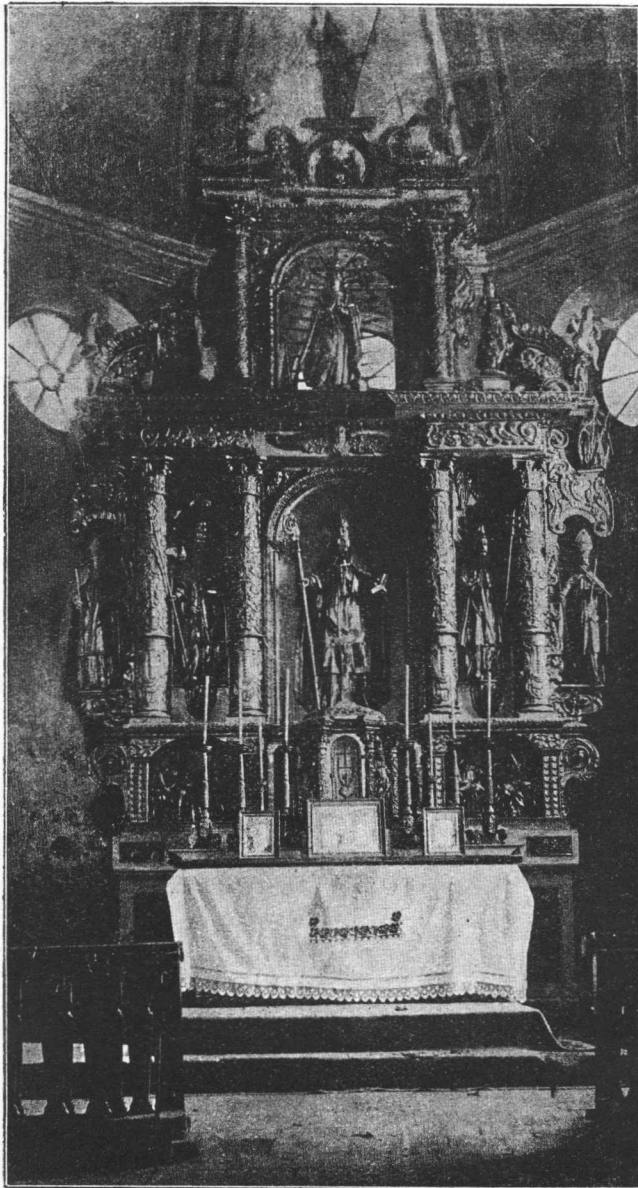
Iz dosta znatnoga broja oltara od XVII. stoljeća amo, koji su se većinom zaturali u manjim crkvama i kapelama, iznijet ću nekoliko primjera. Nema tu šablonskoga rada, i ako imadu sve tvorevine istoga doba zajednički karakter. Redovno se i kod sasvim neznatnih crkvice nalaze oltari, koji su baš za nju i za određeno mjesto građeni.

10. Oltar XVII. stoljeća u staroj gotičkoj župnoj crkvi u Belcu. — Vanredno uspješno djelo i u kompoziciji i po izradbi figura i po ornamentici.

Oltari, koji su bliži renesansi rijetki su; pravih renesansnih oltara nema. Ti oltari imaju za menzom veći okvir s ravnim stupovima, bogatijim profilovanjem, a na ovom manji drugi okvir jednake vrste. Ornamenta je inače vrlo malo: andeoske glavice rese tek pojedina mjesta. Takav se oltarić nalazi n. pr. u Sv. Duhu na brdu kod Ivanca u lađi na desno. U tim je okvirima smještena po jedna slikarija.

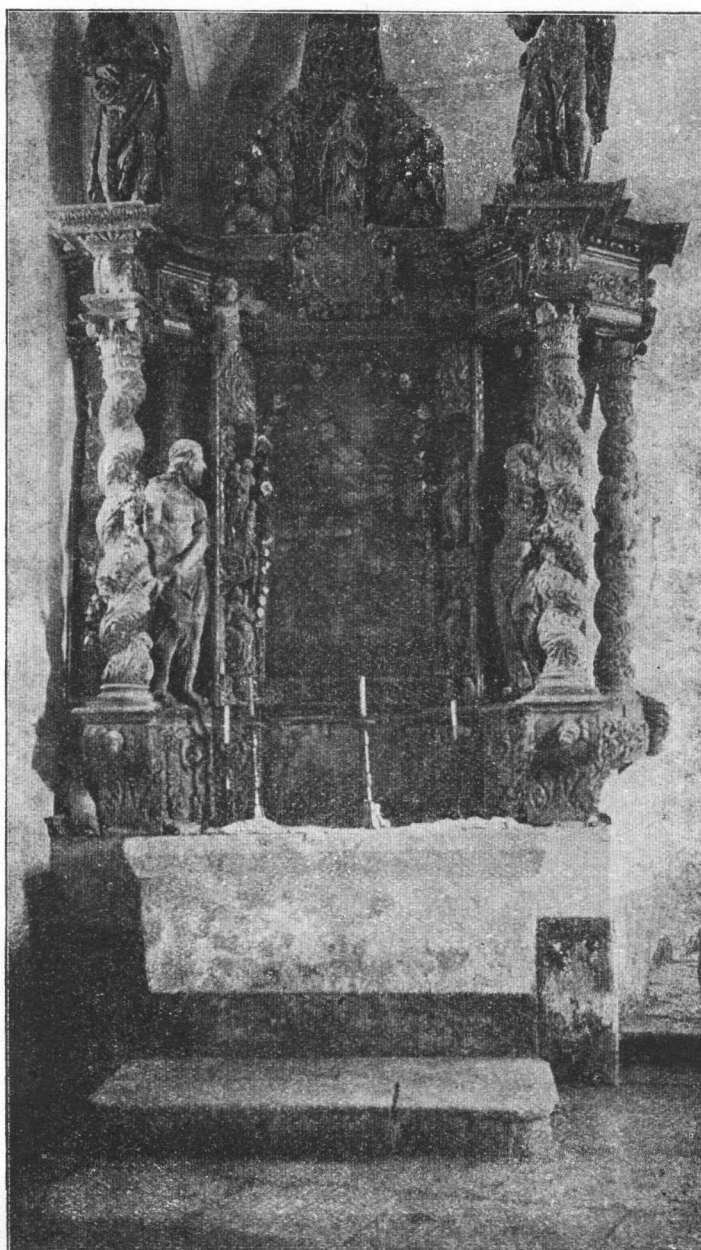
Što dalje sve je brojniji ornamenat, sve više zavijaju linije, što se više primičemo dobu baroka. U tom je prelazu nastao g. 1650. prekrasan oltar u kapeli sv. Vinka (Wolfiga) župe Klenovnik u Zagorju. Po dispoziciji sjeća posvema na renesansu: još je tu jasna kompozicija, još je to profilovanje naglavka srednje dijela po načinu renesanse, tek je ornamenat postao bujniji, ovija se već oko stupova. U sredini je slika svečeva, lijevo i desno po jedan kip biskupa: desni drži model crkve. Ti sveci stoje na bogatije ornamentovanim stalcima, a još je bogatije urešen zašlon za ledima: čudni zavoji tih ornamenata živo podsjećaju na t. zv. ornamenat alga, koji je u XVII. stoljeću bio uobičajen. U gornjemu dijelu slika sv.

11. Oltar XVII. stoljeća, koji je nekad bio u župnoj crkvi u Krapini, lijep raspored, odlične figure, značajan ornament.

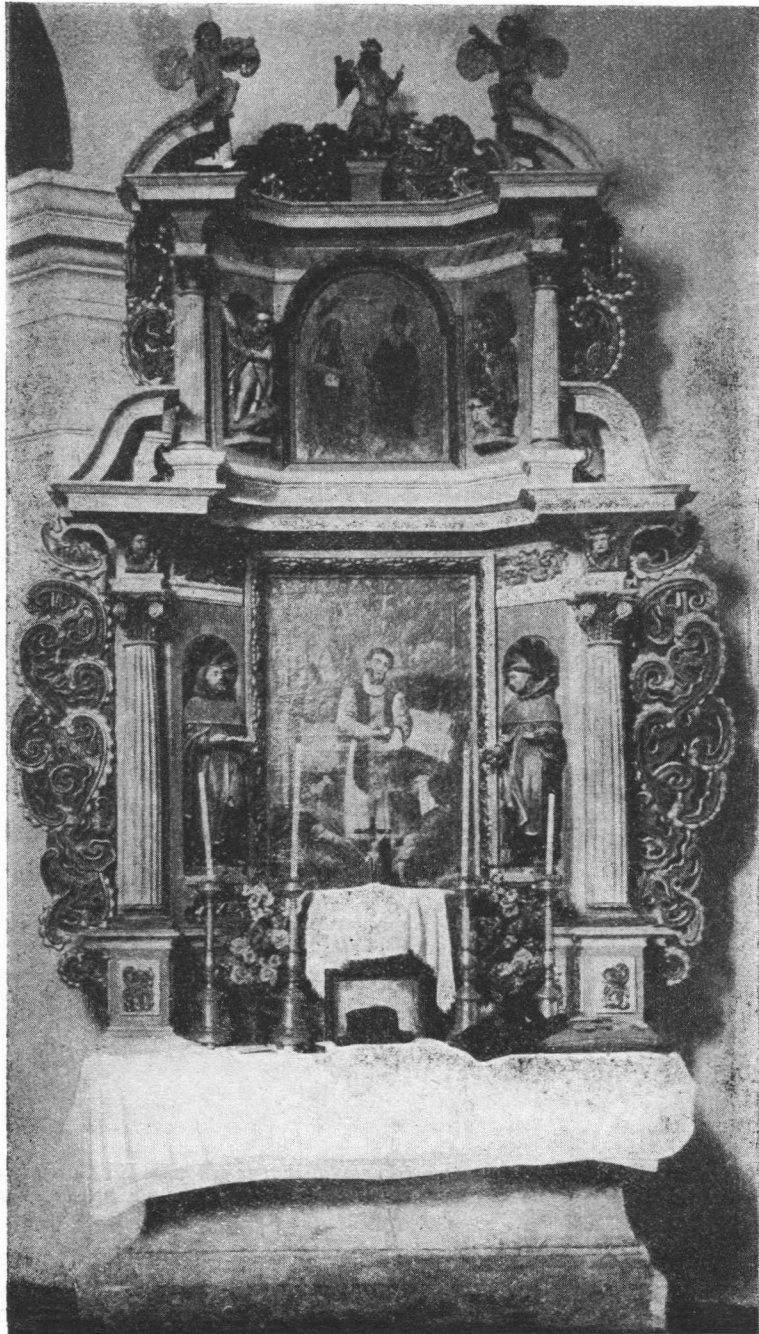
Trojstva, lijevo kip sv. Petra, desno sv. Pavla. Dva angjelica završuju gornji dio.

Ta je crkvice lijepa gotička građevina. Srodan je oltar u drugoj kasnogotičkoj crkvi sv. Marije Gorske kod Lobora, tek je bujniji, pretrpaniji, ali odlično pristaje u gotičko svetište. U donjem spratu kip madone u sredini, a kipovi sv. Katarine i sv. Lovre lijevo, sv. Jurja i

12. Barokni oltar u Gotalovcu. U okviru slike u sredini izvrsno radene svetačke figurice.

sv. Barbare desno. Gore u sredini grupa: Marija sa Trojstvom, a sv. Pavao i sv. Petar stoje postrance. Raspelo završuje skladno taj oltar. Svakako je taj oltar nešto kasniji od prijašnjega, ali jamačno iz XVII. stoljeća. Iz toga će vremena biti i vrlo skladan oltarić u s t a r o j — gotičkoj — crkvi

13. Oltar XVII. stoljeća u kapeli sv. Franje u Štrigovcu kod Gor.
Rijeke. Karakteristični zavojiti barokni ornamentat toga vremena.

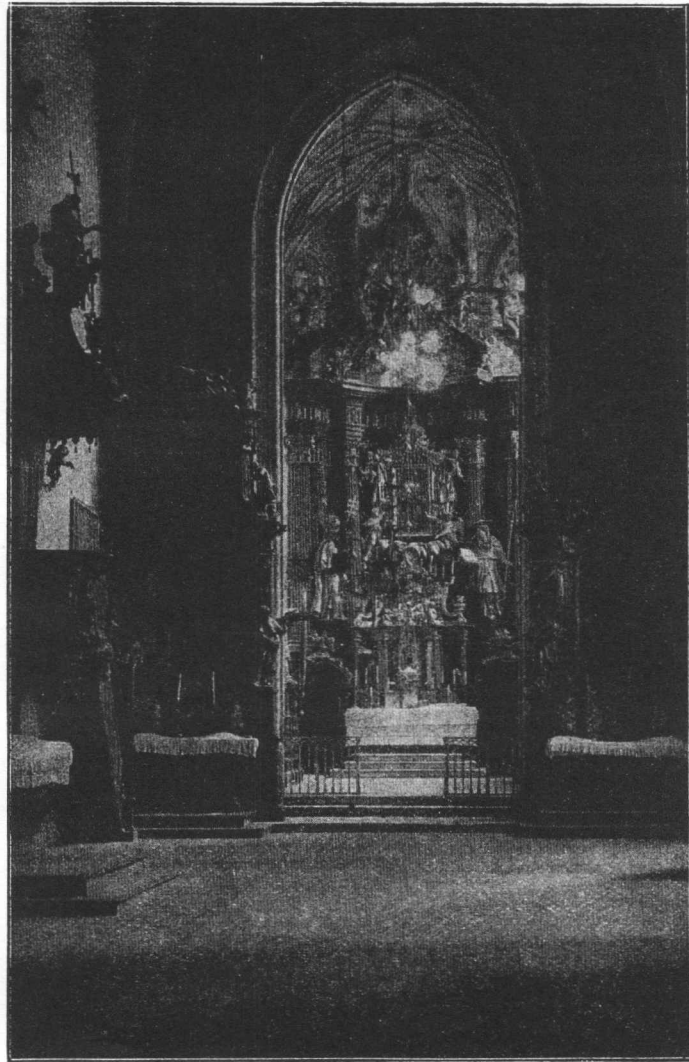
14. Oltar u kapeli sv. Jurja u Purgu Lepoglavskoj iz polovine XVIII. stoljeća. Slikarija na stijeni, djelo Ivana Rangera — treba da bude zalede oltara.

u Belcu, u Zagorju. Čini se, da je u to doba trebalo zamijeniti stare gotičke oltare, pa su zamijenjeni ovakovima, ne više gotičkim! Mogao bi navesti još dosta primjera, ali neka bude još spomenut tek jedan: porušeni u staroj — i opet gotičkoj — crkvi sv. Nikole u Krapini. To je bilo vrlo lijepo djelo, naskroz renesansno komponovano, a sve prekriveno plitkim savijastim ornamentom. Uz tabernakul lijevo i desno po dva evanđelista. U sredini kip sv. Nikole, a sa svake strane po dva sveca biskupa, možda crkveni oci. Gore kip madone i dvaju svetica, a Uskrsli završuje

15. Oltar sv. Josipa u novoj župnoj crkvi u Belcu iz g. 1758.
Zadužbina grofa Čikulina. Remek djelo XVIII. stoljeća.

taj oltar. Na postranim krovčićima nad svecima po jedan manji kipić. Kipovi su bili odlično rađeni. Sasvim je srodan glavni oltar u franjevačkoj crkvi u svemu slabiji, a naročito su lošije figure. Ovdje se može navesti i oltar sv. Magdalene u Gotalovcu, župe Zajezda. Stoji u lađi na lijevo. U sredini slika svete u okviru sa 4 male figurice svete, po strani izvrsni kipovi sv. Joakima i sv. Ivana između zavijenih, ornamentom pokrivenih stupova. Gornji je dio očito fragmentaran. Oltar je žalibože trošan. Lijepo je usklađen oltar u kapeli u Klupcima, župe Sv. Križ—Začretje, tek je izradba surovija, naročito su figure slabe. Pred

16. Pogled na glavni oltar u župnoj (nekad pavlinskoj) crkvi u Lepoglavi. Krasan posao XVIII. stoljeća.

svetištem postavila se uza zid dva oltara iz doba t. zv. »Zopfzeita«, kojim je osobitost, da su vrlo plošnjasti, gotovo pritiješnjeni i veoma oskudni ornamentima: u svem već protivni baroknim tvorevinama, koje uzimlju silan prostor, te su prekriti ornamentima. Osobito je lijepo udešena tako crkva u P e t r i n j i, gdje se i drugo crkveno pokućstvo iz toga vremena sačuvalo.

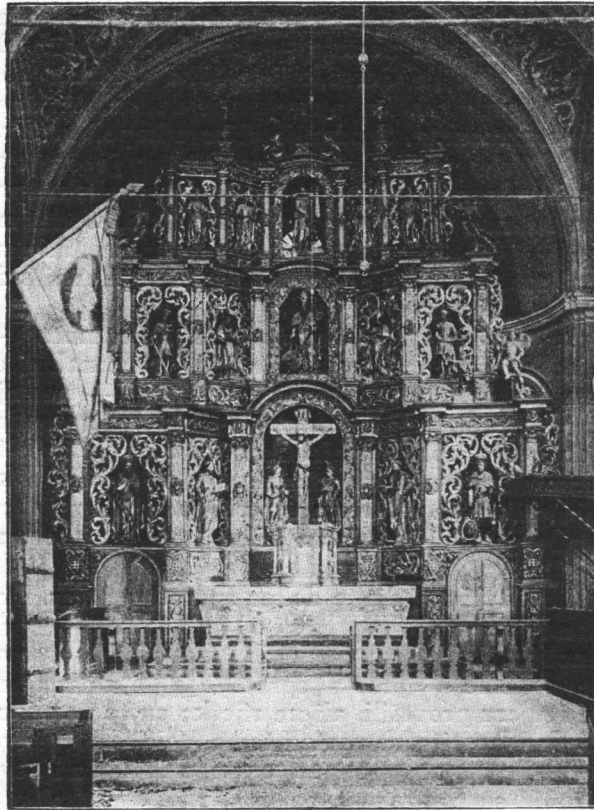
Spomenuo sam već značajni t. zv. ornamenat alga, barokni zavojiti, vrpčasti ornamenat, koji se često slaže isprevijan u čitave plohe, a naliči sa svojim linijama i obiljem bobica pletu alga. Naročito se upotrebljava mnogo u XVII. stoljeću, ali se nalazi dakako i u kasnija vremena, tek znatno rijede. Osobito je lijepo na taj način ukrašen oltar »Trpećega Isusa«

u nekadašnjoj pavlinskoj crkvi u Lepoglavi, što ga je dala poslije god. 1673. načiniti za — sada već nestalu — kapelu — Judita Balagović Japranska, žena Ivana Pethö de Gerse, koji je 1673. g. umro. To je dvospratni oltar, lijepih renesansnih oblika, a sav mu je dekor učinjen od tih zavojnih, trakavičastih ornamenata. Srodan je oltar u kapeli sv. Franje u Štrigovcu kod Gor. Rijeke nedaleko Križevaca, tek je sve dakako jednostavnije i grublje izvedeno. I taj je dvospratni, u svakom spratu po jedna slikarija kojoj po strani stoji po jedan svetački kip. U našim selskim kapelama nalazi se još gdje koji taki egzemplar, a spomenuo sam već naliko ornamentovane oltare i drugdje n. pr. u Krapini u župnoj (odstranjen) i u krapinskoj samostanskoj crkvi.

Posebnu grupu čine oltari, koji nemaju ništa do mense — a to je po shvatanju crkve najbitniji dio oltara — i na njoj tabernakul, dok stražnjeg dijela, koji se kasnije hipertrofički razvio — retabel — nemaju. Takovi su oltari u Zaboku, Pregradi, u Purgu Lepoglavskoj, nu posvuda je u zaleđu smještena slika da nadomjesti manjak. Osobito je zanimljiv oltar u Purgu, okvir sa svetačkim slikama, a kao pozadina služi velika slikarija u polukruhu apside, koja prikazuje sv. Jurja u borbi sa zmajem. Posve je suvišno bilo metati na tabernakul još jednom sliku, koja u sitnom razmjeru isto prikazuje.

Ovdje se radi o oltarima gdje je dekor sporedna stvar. Druga su grupa veliki barokni oltari XVIII. stoljeća, koji su prema bujnosti baroka i ogromnošću i silesijom i ravnih i zavojitih stupova, bezbrojem figura, raznolike veličine — prema spratovima — slikarijama i obiljem ornamenta često i mjeru prevršili, ali ne rijetko su to uza svu pompu vanredno skladna djela. Naročito su nastali tamo, gdje je plemstvo onoga doba stvaralo, tako u Belcu u novoj župnoj crkvi, u Kutini i sv. Lenardu kod Samobora gradili su Erdödyevi, pa na Trškom Vrh u kod Krapine, gdje se građanstvo dalo na posao, u Kominu kod Bisaga, nekada u Sisku, a ponajveći su u našem najjače baroknom gradu, u Varaždinu. Tri su velike crkve nastale tu u XVII. stoljeću: župna, franjevačka i isusovačka, kasnije pavlinska, pa sve tri imaju ogromne barokne oltare XVIII. stoljeća, dakako već ponešto i izmijenjene. Opisat ću za primjer oltar u ovoj posljednjoj crkvi, koju je Gašpar Drašković sagradio, sasvim po zahtjevima svoga vremena, g. 1656. Lađa i svetište jednake su širine, po tri su kapele sa svake strane. U pozadini svetišta stoji oltar, koji cijelu stijenu prikriva. U donjem je spratu u sredini slika uzašašća Marijina, sa strane među stupovima po tri velika kipa; s lijeva sv. Ivan Nepomuk, Ignacije Loyola i sv. Petar, s desna sv. Pavao, sv. Franjo Žaverski i sv. Donat. U gornjem spratu u sredini slika naviještenja Marijina, kraj nje kipovi Joakima i Ane, pa opet kip Marije na klecalu i anđela, koji donosi blagovijest, te još nekoliko kipova svetaca i anđela. Grupa sv. Trojstva završuje gornji dio oltara. Djelo je iz kraja XVIII. stoljeća.

Iz polovine toga stoljeća potječu dva — možda najljepša — barokna oltara u nas: to su pobočni oltari u novoj župnoj crkvi u Belcu. Donosim prikaz lijevoga — desni je posve analogno sagrađen — zadužbina grofa Ivana Fr. Čikulina, koji nije doživio dovršenje svoga dara, kad je — posljednji svoga roda — umro g. 1746. Među volutama stoji u oblacima, iz kojih izlaze zlatni traci, sv. Josip, okružen anđelima, na voluti sjedi s desna evanđelista Matej, s lijeva u ekstazi Ivan. Iz oblaka se nad Josipom prigula Marija, okružena anđelima, nad njom u suženom gornjem dijelu grb

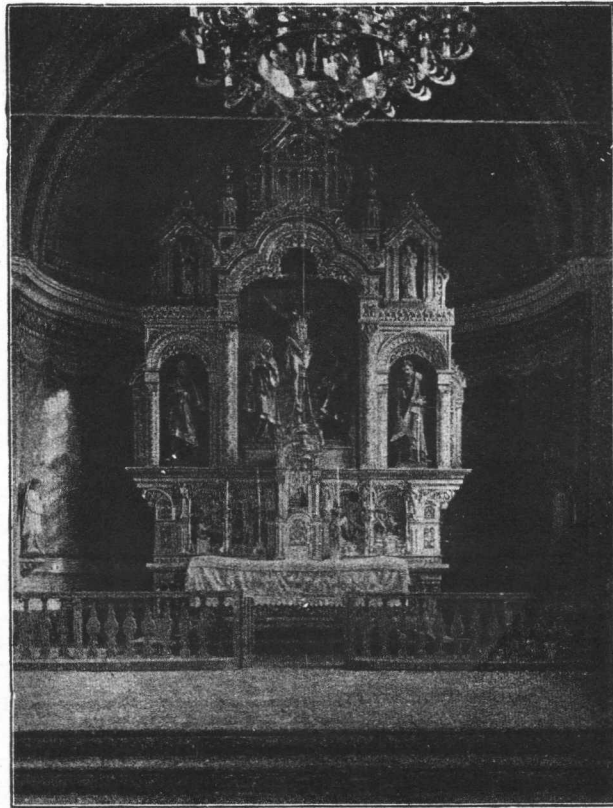
17. Stari oltar nekad u župnoj crkvi u Sisku, vjerovatno iz početka XVIII. stoljeća. Odstranjen i prenešen u drugu crkvu.

Čiukulina, a na vrhu sjedi Spasitelj u oblacima s jabukom u ruci. U prije spomenutoj crkvi u Štrigovcu ima lijep oltarić: nad tabernakulom stoji u oblacima sa zlatnim tracima sv. Franjo Žaverski. Takov prikaz oblaka voljelo je doba baroka vanredno; tu se moglo podati obilje nemirnih linija.

Veoma je značajno za poimanje umjetnosti, da je kotarski inženir kod pregledbe belečke crkve svjetovao, da se taj oltar makne, pa naruči novi iz Tirola.

Vidjeli smo prije, kako je XVII. stoljeće nadomjestilo stare oltare svojim tvorevinama, ne oponašajući nikakve tobožnje stilove. To je bivalo gotovo bez svake iznimke. I kasnije je barokno doba tako ardilo: mi imamo u najvećim gotičkim katedralama gotovo same barokne oltare, a kad se pokušalo prije par decenija, da se isti zamijene s tobožnjim gotičkima, moradoše stare vratiti, jer su očito sačinjavale sa gotičkim domom jaču cjelinu od kasnijega pseudogotičkoga. I kod nas ima žalibože takovih na pretek. Najmarkatniji čini mi se, da se nalazi u staroj gotičkoj crkvi u Maruševcu; pod rebrastim svodom svetišta izgleda pseudogotički oltar u gotičkoj građevini upravo desperatan.

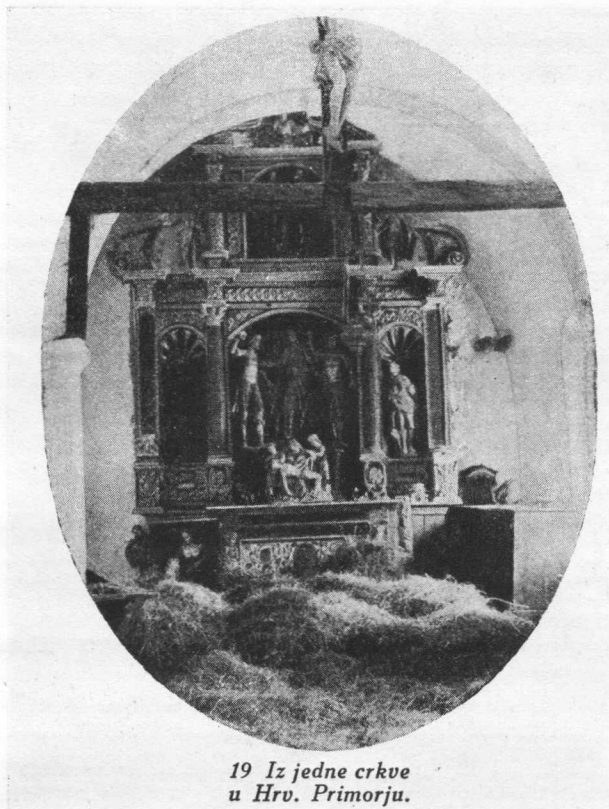
Tako je vanredno usklađen kasni barokni oltar sa crkvom u Lepoglavi. Dva visoka stupa i dva pilastra kanelirani su tako, da nipošto ne

18. Sadašnji oltar župne crkve u Sisku, moderni — posve šablonski fabrikal.

smetaju vertikalnu gotike; i ornamenti su dapače na naglavku vertikalno postavljeni. U gornjem dijelu lik je boga oca u oblacima sa zrakama; taj se dio sasvim priljubio među rebra zvjezdastoga svoda u svetištu. U sredini između stupova nose dva anđela sliku Marijinu, dva druga pokazuju zdola na nju. Visoki tabernakul — sa ravnim stupovima — remek je djelo za sebe, a izradio ga je fratar Klemens god. 1753. Po jedna velika figura crkvenih otaca stoji sa svake strane tabernakula, a po jedna na konsolu do samoga zida. Sve su četiri veoma elegantno izrađene, napose vanrednom vještinom bogati nabori biskupskih halja.

Još ću navesti dva oltara, od kojih je prvi postojao u župnoj crkvi u Sisku, pa je kod restauracije odstranjen i zamijenjen drugim — novim! Stari je dobro — nipošto ne najbolje — djelo baroka, građen za apsidu te crkve, te posve usklađen. Imao je tri sprata: dolje u sredini veliko raspelo, do kojeg stoje dvije svetice, postrance po dva svetačka lika u nišama, ispunjenim ornamentima, srezanim od drva. U drugom je spratu sv. Kvirin i opet po dva sveca u nišama, gore Uskrsli sa po dva svetačka kipa. Sav je rad odavno promišljeno, i istinsko nastojanje umjetnika, a izveden je cijeli oltar od izvrsnoga materijala. Sada stoji na njegovom mjestu — taj stari otpremljen je u jednu bližu župsku crkvu — novi kameniti oltar, koji bi

19 Iz jedne crkve
u Hrv. Primorju.

trebao da bude romanski, ali je nažalost samo tirolski, izabran po »Preiscourrantu!« To je tako bivalo bezbroj puta, a tek se u najnovije doba opažao znatan korak napred: radile su se opet umjetnine, znatne i trajne vrijednosti. Na žalost se k o d n a s još uvijek radi po uzorcima. I ne bi znao iz naših crkava nijedan primjer navesti, gdje bi se nalazio originalan rad kojega dobroga majstora. Ali upravo je veoma znatan broj oltara ponamješteno, koji bi imali biti gotički, a zapravo su djela, koja jedva zaslužuju da budu spaljena. Pravi sakrilegi, kad se uporede sa mnogima lijepima djelima prošlosti.

A kad pregledavam svoju dosta znatnu zbirku fotografija oltara iz raznih crkava diljem naše domovine, iz koje su i ovdje dodane ilustracije, vidim ne slike već same oltare, a u duhu onū legiju sada već posve neznanih ljudi, koji su ovo obilje stvorili, ne mareći kakova će ih sudbina snaći. Pa mi se nameće silom pred oči slika lijepoga oltara u Primorju, u zapuštenoj kapelici. Prekrasno komponovan oltar, otmjeno urešen, tek već manjkaju kipovi svetački u gdjekoj »niši«. Povukli se za oltar, pa vire u rpu sijena pred njim, ko da se u čudu pitaju: a na što ovo?! Na oltaru drži mati božja rassetoga sina u naručaju, grupa svetaca u središtu oltara nijemi su svjedoci veletragedije božanstva...

Tko su bili donatori, kažu katkad zapisi na oltarima ili notice u knjigama starostavnim, a tko su bili ti majstori, koji su ih pravili, gotovo nikad ne saznajemo. Tek za ovaj ili onaj komad saznajemo, da ga je pravio

»tišljari« Erlmon ili »tišljari« Komerštajn . . . Svakako dobri »tišljari!« Pa se sjećam prizora prije desetak godina: u dvorištu uz crkvu leži čvrst barokni oltar*) pa se cijepa za vatru, jer je prispio novi Tirolac. Industrijalizovani Tirol šalje zamjenu za dobra djela iz doba otaca naših.

I to baš Tirol!

Résumé. Dans cet article on décrit une série d'autels dans les églises et les chapelles en Croatie et en Slavonie, bâtis dès le XVIIe siècle jusqu' à nos jours. On ne trouve plus de traces d'autels gothiques, excepté des fragments, qui se trouvent dans des musées. On trouve très peu d'autels renaissance, qui se distinguent par une claire construction, dont le caractère est conservé aussi dans les autels du baroc primitif, où ressort déjà la tendance à la surabondance des ornements. De plus en plus les lignes tranquilles de la renaissance se perdent, la courbe fait son apparition dans les plus insignifiants détails, de sorte que surgissent les oeuvres, où est entassée une masse de formes inquiètes, de colonnes et d'ornements. Mais, pour la plupart, tout cela fait de son côté une unité supérieure, comme c'est le cas pour l' admirable autel dans l'église de Beletz. Il y a des autels, où le tabernacle est presque tout; un autre groupe d'autels est formé par les autels à grandes dimensions, qui couvrent tout le paroi devant lequel ils sont bâtis. On ne peut que regretter infiniment qu'on a, de nos jours, en suivant une tendance néfaste de stylisme, détruit une foule d'autels baroc, pour les remplacer avec des autels gothiques, imitations sans valeur. La faute en est surtout à la malencontreuse restauration de la cathédrale de Zagreb, où l'on a jeté dehors 18 autels baroc, dont plusieurs étaient très beaux, et on les a remplacés par des créations sans valeur aucune, qui condamnent le mieux le vandalisme des restaurateurs du XIXe siècle finissant.

*) Taj je stari oltar bio barem deset puta bolji od svakog u žup, crkvi sv. Marka u Zagrebu.